

Kraków, 13 czerwca 2024 r.

Dr hab. Tadeusz Czekalski prof. UJ
Instytut Historii
Wydział Historyczny
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Marii Ujwary
pt. *Stanisław Krauze (1902-1977) i jego wpływ na kulturę żywności i żywienia w Polsce w XX w.*, napisanej pod kierunkiem dra hab. Janusza Smołuchy, prof. AIK oraz promotora
pomocniczego dr Krzysztofa Dudy**

Rozprawa mgr Marii Ujwary: *Stanisław Krauze (1902-1977) i jego wpływ na kulturę żywności i żywienia w Polsce w XX w.* stanowi wielostronne i wielowątkowe opracowanie w ujęciu kulturowym biografii wybitnego polskiego bromatologa i farmaceuty Stanisława Krauzego, określanego mianem twórcy polskiej szkoły bromatologicznej. Doktorantkę interesuje przede wszystkim droga życiowa i dorobek naukowy Krauzego, ale zarazem podejmuje próbę osadzenia prowadzonych przez niego badań w szerokim kontekście przemian społeczno-kulturowych, związanych z ewolucją higieny żywienia i upowszechniania strategii ochrony żywności, jako ważnego komponentu polityki państwa w zakresie opieki zdrowotnej. Niełatwe i ambitne zadanie badawcze, którego podjęła się Doktorantka pozwala przybliżyć współczesnemu czytelnikowi jedną z najważniejszych postaci polskiej nauki XX wieku, a zarazem otwiera przestrzeń dyskusji nad edukacją społeczną w zakresie higieny żywienia, jak również nad rolą naukowców w kształtowaniu w społeczeństwie postaw prozdrowotnych. Biografia uczonego, która stanowi fundament przygotowanej rozprawy została wpisana w kontekst przemian w polskiej rzeczywistości po II wojnie światowej, co należy uznać za istotny walor projektu podjętego przez Autorkę.

Recenzowana praca składa się ze wstępu i trzech rozdziałów podzielonych na podrozdziały. Całość została spuentowana zakończeniem, opatrzona 659 przypisami i uzupełniona aneksami oraz bibliografią. Zaproponowana kompozycja jest logiczna i zrozumiała

– w rozdziale otwierającym Autorka omawia rozwój higieny od połowy XIX w. do roku 1939 r., skupiając swoją uwagę przede wszystkim na higienie żywienia. W kolejnych dwóch rozdziałach została przedstawiona biografia Stanisława Krauzego, a następnie jego dokonania na polu nauki i wybrane aspekty kontynuacji badań prowadzonych przez polskiego bromatologa. Tak pomyślana struktura, aczkolwiek logiczna może się wydawać nadmiernie schematyczna i pozbawiona odpowiedniej dozy kreatywności ze strony Autorki, która nie podjęła wysiłku, aby nadać pracy bardziej autorski charakter, oparty o oryginalną strukturę problemową. Przyjęta w pracy struktura sprzyja powtórzeniom poszczególnych wątków, omawianych w rozdziale pierwszym, które Autorka przywołuje w kolejnych rozdziałach pracy. Być może częstsze posługiwanie się przez Doktorantkę przypisami dygresyjnymi pozwoliłoby ten problem rozwiązać.

Kluczową rolę w pracy Marii Ujwary odgrywają pojęcia, które są wielokrotnie przywoływane w tekście: kultura żywności, kultura żywienia, a także bromatologia. Dwóch pierwszych Autorka nie zdefiniowała w pracy w sposób jednoznaczny, choć pojawiły się w tytule rozprawy. Znacznie większą rolę w rozprawie Doktorantka przypisała pojęciu „bromatologii” którego definicję odnajdujemy na s. 5 rozprawy w dość szerokim ujęciu, jako „naukę o artykułach żywnościowych”.

Omówienie założeń metodologicznych rozprawy (s. 9-10) zapowiada wykorzystanie przez Autorkę interesujących i użytecznych narzędzi badawczych, przydatnych w opracowaniu tematu, Doktorantka dość sprawnie posługuje się zapowiadaną we wstępie metodą analizy tekstu, metodą komparatystyczną (w tekście błędnie zapisaną jako komparystyczną), a także metodą historyczną. Zapowiadana we wstępie analiza dyskursu w moim przekonaniu została w pracy uwzględniona w niewielkim zakresie. Charakter pracy określa także deklaracja Autorki, którą odnajdujemy na s.5 rozprawy, że dysertacja stanowi próbę odtworzenia biografii uczzonego połączone z przedstawieniem tła historyczno-społecznego.

Istotnym walorem pracy staje się wyjątkowa obfitość i duże zróżnicowanie zgromadzonego przez Marię Ujwary materiału źródłowego. Do napisania rozprawy posłużyły dokumenty pochodzące z 15 archiwów polskich i zagranicznych, a także ze zbiorów prywatnych. Nawet jeśli kwerenda zagraniczna w archiwach szwajcarskich, włoskich i brytyjskich zakończyła się niepowodzeniem to i tak zasób źródeł aktowych uzyskanych w toku kwerendy należy uznać za znaczący i ponadprzeciętny w przypadku pracy doktorskiej. Można

ubolewać nad tym, że kontakt korespondencyjny z archiwami zagranicznymi nie przyniósł spodziewanych efektów, ale poszukiwanie drogą korespondencyjną archiwaliów, bez osobiście przeprowadzonej kwerendy z reguły kończy się niepowodzeniem. Z uwagi na specyfikę podjętego tematu nie jestem przekonany, czy pozyskane materiały z archiwów zagranicznych pozwoliłyby w sposób znaczący wzbogacić warstwę dokumentacyjną pracy.

Temat podjęty przez Doktorantkę nie doczekał się zbyt wielu opracowań, a rozpatrywanie działalności Stanisława Krauzego z perspektywy kulturowej zyskuje wymiar pionierski. Podstawowa teza pracy zawarta we wstępie (s. 5) zakłada, że Stanisław Krauze wywarł istotny wpływ na kulturę żywności i żywienia w Polsce, a także na zdrowotność społeczeństwa polskiego w XX wieku. W moim przekonaniu dostępny dla Autorki materiał źródłowy stwarza szereg trudności, aby na to pytanie udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Badanie czynników zmian i oceny ich skuteczności, które wydaje się fundamentalne dla badań nad kulturą społeczną zostało w przypadku rozprawy Marii Ujwary skonfrontowane z działalnością przedstawiciela nauk ścisłych, który jak wynika jednoznacznie z tekstu traktował swoją pracę naukową jako część misji społecznej, a nawet misji cywilizacyjnej.

Badając dokonania życiowe S. Krauzego Autorka w oryginalny sposób analizuje dwie postawy swojego bohatera – naukowca i działacza społecznego, „toczącego samotną walkę” z instytucjami państwowymi, ale także z producentami żywności i jej konsumentami. Aby udowodnić tezę o znaczącym wpływie S. Krauzego na kulturę żywności i żywienia w Polsce Autorka rozprawy odwołuje się do „odgórnej” optyki. Dowodami na poparcie tezy stają się zatem wypowiedzi współpracowników naukowca, uznanie, jakim niewątpliwie cieszył się na arenie międzynarodowej i dzieła, które po sobie pozostawił. Być może starając się określić zakres oddziaływania społecznego wybitnego polskiego bromatologa należałoby poszerzyć zakres badań, także poprzez przyjęcie perspektywy oddolnej, uwzględniającej opinie i postawy „odbiorców”. Należy jednak pamiętać, że w epoce, którą bada Doktorantka, a zwłaszcza w czasie, kiedy S. Krauze był czynny zawodowo, prowadzenie badań nad społeczeństwem w zakresie zmiany nawyków żywieniowych stanowiło praktyki incydentalne. Rolę instytucji centralnej, zajmującej się podobną tematyką odgrywał w pierwszych dekadach PRL Instytut Żywności i Żywienia w Warszawie, ale zgromadzone przezeń archiwalia koncentrują się głównie na badaniach fizykochemicznych żywności, a niewielkim stopniu na badaniach społeczności konsumentów. Za istotny walor rozprawy uznaję odwołanie się do pojęcia kultury

bezpieczeństwa żywności, jako definiującego zróżnicowane formy aktywności bohatera pracy. (s. 191-193) Pojęcie to także pozwala wyjaśnić, dlaczego zagadnienia mieszczące się w orbicie zainteresowań nauk ścisłych: biologii i chemii zostały wpisane w kontekst kulturowy. Poza wspomnianą kilkakrotnie w tekście Małgorzatą Wiśniewską istnieje stosunkowo nieliczne grono polskich naukowców, zajmujących się podobną tematyką, są to jednak głównie przedstawiciele nauk przyrodniczych i nauk o zarządzaniu. Także w tym kontekście warto docenić oryginalność pracy Marii Ujwary wprowadzającej wspomniane wyżej pojęcie do badań z pogranicza historii nauki i historii kultury.

Większość niedociągnięć, które należy wskazać po lekturze pracy odnosi się do jej warstwy językowej. W początkowych i końcowych partiach rozprawy Doktorantka zmagą się z problemem budowania spójnej i przejrzystej narracji. Zastrzeżenia stylistyczne dotyczą głównie fragmentów rozdziału pierwszego, który w niektórych partiach przybiera formę kalejdoskopu, chaotycznego zestawienia przypadkowych informacji, pozbawionego konsekwencji i spójności. W tej części rozprawy zauważalny staje się brak akapitów tranzytywnych, które pozwalają łączyć poszczególne zagadnienia poruszane w tekście. Można zatem zarzucić autorce, że nie dokonała ostatecznej redakcji tekstu, aby wyeliminować niedopowiedzenia i kolokwializmy, a także nader często pojawiające się literówki. Podobne uwagi można odnieść do końcowej części rozdziału trzeciego. Zbyt duża ilość błędów składniowych, skrótów myślowych pozwala sądzić, że ta część pracy została przygotowana w pośpiechu, bez niezbędnej w tym przypadku końcowej redakcji i adiustacji. Charakterystyczne dla rozprawy niedociągnięcia redakcyjne przedstawiam w formie uwag szczegółowych.

Uwagi szczegółowe

s. 12. Zarysowane kierunki przemian cywilizacyjno-społecznych w II połowie XIX w. dotyczą szeregu różnych zagadnień w ujęciu encyklopedycznym niczego jednak nie wyjaśniając. Po zdaniu o rozwoju petrochemii, kolejne odnosi się do silników spalinowych. Ta część pracy jest bardzo luźno związana z tytułem podrozdziału i niespójna. Na kolejnej stronie zestawienie wynalazków XIX w. wydaje się przypadkowe, a nawet kuriozalne – po notce o nowych metodach przesyłania informacji Autorka informuje o wynalezieniu karabinu maszynowego i dynamitu.

S. 13. Brytyjski chirurg to Joseph Lister (w tekście: Listner)

s. 14. Zapis, że w czasie rewolucji przemysłowej zaczęto „dodawać chemię do żywności” jest nieprecyzyjny. Związkiem chemicznym jest także chlorek sodu, używany jako dodatek do żywności znacznie wcześniej niż rozpoczęła się rewolucja przemysłowa. Jeśli chodzi o puszkowanie żywności (jak określa to Autorka) warto pamiętać, że tego rodzaju technologia służyła początkowo do konserwacji żywności w opakowaniach szklanych – trudno to jednak określać pojęciem „puszkowania”.

s. 19. Cyt. *Bardzo różnił się również poziom objęcia prawem tych zagadnień w poszczególnych zaborach.* Określenie żargonowe, niepoprawne.

s.31-32. Klasyczny przykład braku akapitu tranzytywnego – Autorka przechodzi bezpośrednio od kwestii kloak i rozwoju kanalizacji do funkcjonowania restauracji warszawskich. Brak spójności tekstu.

s.34 Niejasne zdanie: *Ludność wiejska Galicji spożywała żywność niedostateczną pod względem ilości jak i wartości odżywczych, była ona również przetwarzana w bardzo prymitywny sposób, który utrudniał ich prawidłowe strawienie.* Stwierdzenie wieloznaczne, zapewne chodzi o niewłaściwą obróbkę termiczną, ale Autorka tego nie wyjaśnia.

s. 34. *Mimo, że obok każdego punktu masarskiego i rzeźniczego była druga ubikacja służąca jako magazyn i chłodziarnia to brakowało lodowni i wydajnej wentylacji.* Błędy składniowe zdania czynią go nieczytelnym.

s. 36 cyt. *Centralne miejsce zajmował plac Zdrowie zwany Hygeopolis, od którego odchodziły ulice, których nazwy zaczerpnięto z mitologii np. ulica Hipokratesa*

Trudno nazwać Hipokratesa postacią mitologiczną.

s.45. *Akademicki wymiar higieny bardzo często zdominowany był w tym czasie przez kierunek bakteriologiczny i dopiero na początku wieku XX odradzał się front fizjologiczny* Określenie żargonowe, niezrozumiałe.

s. 49. Pisząc o Henryku Ruebenbauerze Autorka wspomina, że *jego promocja doktorska odbiła się szerokich echem w środowisku farmaceutycznym* – bez wyjaśnienia zapis ten wydaje się niezrozumiały, nie jestem też przekonany, czy na pewno chodziło o promocję doktorską, a nie o obronę rozprawy.

s.51 Cyt. *Zarazki te dostają się do wody ze ścieków domowych, jeżeli w nich znajdują się wydzielinę chorych i dla tego wszelkie ścieki powinny być jak najdalej od pomieszkali* – zdanie niezrozumiałe

s. 59. Obszerny fragment poświęcony Eugeniuszowi Krauze wydaje się niejasny i nielogiczny. W 1948 został dyscyplinarnie zwolniony ze stanowiska lekarza-analityka jako „wróg polityczny” i potem został przyjęty do PZPR? PZPR powstała wszak w tym samym roku.

s. 60. Fotografia przedstawia dedykację napisaną w książce przez Stanisława Krauzego dla brata. Nie wnosi nic istotnego do tekstu, nie jest zrozumiałe, dlaczego pojawia się w rozprawie.

s. 83. Cyt. *Nie byłoby to możliwe również dzięki dotacjom rządowym, ale bez tak prężnego zarządzania i pracowitości Komitetu, w którym cały czas działał Stanisław Krauze, nie byłoby możliwe ich pozyskanie.* Zdanie niejasne, brak redakcji tekstu.

s. 92. Autorka nie odnosi się w tekście do przysięgi zamieszczonej w formie fotokopii. Nie jest zrozumiałe, dlaczego ta fotografia została włączona do rozprawy.

s.96. Jw. fotokopia przepustki, do której Autorka nie odnosi się w tekście. Nota bene przepustka była ważna do 15 listopada, a nie 14 listopada jak można przeczytać w opisie fotografii.

s. 97. Cyt. *Pracownicy Zakładu ratowali zbiory biblioteczne i wyposażenie palcówki. Ostatecznie udało im się również ochronić budynki przed spalaniem. Niemcy w dniu wyznaczonym na ich wyburzenie opuszczali w pośpiechu Warszawę dzięki temu ocalały.* Jeśli założymy, że Niemcy opuszczali Warszawę w styczniu 1945 r. to obecność w Zakładzie jego pracowników w tym czasie wydaje się mało prawdopodobna.

S. 122. Cyt. *W czasie swojej prezesury rządził Towarzystwem twardą ręką, skutecznie realizując zamierzone cele.* Wypowiedź bez kontekstu – na czym mogły polegać rządy twardej ręki w Polskim Towarzystwie Farmaceutycznym, brak wyjaśnienia?

s. 155. Cyt. *Dodatek antybiotyków do żywności był zagadnieniem złożonym. Po pierwsze dlatego, że była to jedna z wielu substancji obcych w żywności, która zajmowała ówczesne środowisko naukowe, ale także przemysł.* Źle skonstruowane zdanie, niejasne.

s. 157. Cyt. *Uznał stał badań nad antybiotykami za zbyt mały, a powszechność stosowania ich w przemyśle za odległą przyszłość.* Zdanie niejasne.

s. 157. Cyt. *Dr Edmund Prost z Wyższej Szkoły Rolniczej w Lublinie uznał, że szkodliwość antybiotyków dla człowieka mogłaby się przejawiać w jego obniżeniu wartości zdrowia przy zbyt szerokim jego zastosowaniu. Zdanie niezrozumiałe.*

s. 157. Cyt. *Pojawiło się też stanowisko ze strony producentów mięsa, mgr Czapniewskiego z Centralnego Laboratorium Przemysłu Rolnego PGR w Warszawie*

Czy mgr Czapniewski, jak wynika z tekstu był producentem mięsa?

s. 158. Cyt. *Krauze w swoim wystąpieniu ponownie wspominał o trudnych decyzjach higienisty i konieczności wykorzystania sumienia.* Kolokwializm

s. 158. Cyt. *Krauze zawsze był przeciwny wszelkim dodatkom do żywności, których działanie na organizm ludzki nie było do końca sprawdzone oraz takim, które oprócz szkodliwości wprowadzały konsumenta w błąd, a właśnie takie możliwości dawały barwniki.* Błędna konstrukcja zdania.

s. 162. Cyt. *Higiena z całą pewnością była myślą przewodnią prof. Krauze.* Czy higiena mogła być myślą przewodnią?

s. 163. Cyt. *Krauze wyniki badań przekładał na zmiany kulturowe, które w tym trudnym okresie historii Polski były bardzo potrzebne.* Kolokwializm

s. 164. Cyt. *Wszędzie tam pojawiła się także etyka bezpieczeństwa żywności, będąca wypadkową pracy Stanisława Krauze i jego współpracowników.* Niefortunnie dobrane określenie.

s. 164. Cyt. *Zwrócił uwagę na procent wydatków na życie z budżetu domowego jaki ponosi rodzina pracownika umysłowego i robotnika.* Kolokwializm.

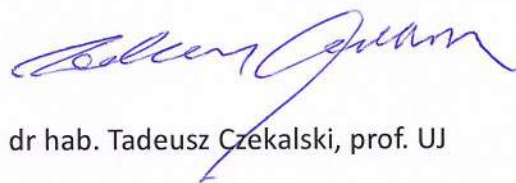
s. 171. Cyt. *Krauze uważał, że Polska nie może wskazywać drogi w handlu grzybami innym państwom, póki sama nie da dobrego przykładu obchodzenia się z nimi na gruncie narodowym.* Niefortunna składnia zdania.

Wnioski

Niezależnie od zasygnalizowanych wcześniej uwag krytycznych przedłożoną do recenzji rozprawę czytałem z zainteresowaniem, odnajdując w niej przede wszystkim interesujące aspekty współczesnych polskich badań nad kulturą kulinarną i nad społecznymi aspektami

polityki żywnościowej państwa w okresie PRL. Istnieje szansa, że poprzez takie prace jako rozprawa p. Marii Ujwary badania nad żywieniem Polaków w XX wieku i nad zmianami nawyków kulinarnych społeczeństwa staną się zyskującym na znaczeniu obszarem badań z zakresu historii kultury i historii społecznej. Docenić należy zaangażowanie i skrupulatność Autorki w odnotowywaniu i zestawianiu zróżnicowanych form aktywności naukowej i społecznej polskich bromatologów, co jest zadaniem tyleż fascynującym co żmudnym, ponieważ materia ta nie poddaje się łatwo systematyzacji, zaś zbiór tekstów, do których odwołuje się Autorka wydaje się niejednorodny i amalgamatyczny. Maria Ujwary wielokrotnie udowadnia, że temat, który podjęła, niezależnie od tych trudności zasługuje na utrwalenie i opisanie, a tym samym włącza badania nad dokonaniem polskich bromatologów w przestrzeń refleksji akademickiej. Dzięki temu przygotowana przez nią rozprawa zyskuje bezcenny walor dokumentacyjny, zwłaszcza w kontekście rozwijających się dynamicznie w Polsce badań nad historią żywienia.

W związku z powyższym stwierdzam, że rozprawa doktorska *Stanisław Krauze (1902-1977) i jego wpływ na kulturę żywności i żywienia w Polsce w XX w.*, spełnia wymagania obowiązującej ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.). Uważam zatem, że rozprawa doktorska pióra mgr Marii Ujwary stanowi podstawę do wszczęcia dalszych kroków w rozpoczętym przewodzie doktorskim.

dr hab. Tadeusz Czekalski, prof. UJ